



JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Emil Sandgrim

Mellan förbud och skyldighet

Om lärares rätt att fysiskt ingripa

LAGF03 Rättsvetenskaplig uppsats

Kandidatuppsats på juristprogrammet
15 högskolepoäng

Handledare: Niklas Selberg

Termin: VT 2019

Innehåll

| | |
|---------------------------------------|-----------|
| SUMMARY | 1 |
| SAMMANFATTNING | 2 |
| FÖRKORTNINGAR | 3 |
| 1 INLEDNING | 4 |
| 1.1 Bakgrund | 4 |
| 1.2 Frågeställning och syfte | 5 |
| 1.3 Avgränsning | 5 |
| 1.4 Metod och material | 6 |
| 1.5 Disposition | 7 |
| 2 RÄTTIGHETER OCH SKYLDIGHETER | 8 |
| 2.1 Inledning | 8 |
| 2.2 Historisk tillbakablick | 8 |
| 2.3 Skolans uppdrag | 9 |
| 2.4 Eleven i skolan | 9 |
| 2.4.1 Grundlagen och Barnkonventionen | 10 |
| 3 BEFOGENHETER ATT INGRIPA | 12 |
| 3.1 Inledning | 12 |
| 3.2 Läraren och skollagen | 12 |
| 3.2.1 Tillsynsansvaret | 12 |
| 3.2.2 Skollagen | 12 |
| 3.3 Straffrättens tillämpning | 14 |
| 3.3.1 Brotten | 14 |
| 3.3.2 Ansvarfrihetsgrunderna | 15 |
| 3.3.3 Social adekvans | 16 |
| 3.4 Riktlinjer från Högsta domstolen | 17 |
| 3.4.1 NJA 1988 s. 586 | 17 |
| 3.4.2 NJA 2009 s. 776 | 18 |
| 4 ARBETS RÄTTEN | 21 |
| 4.1 Inledning | 21 |

| | | |
|------------|----------------------------------------|-----------|
| 4.2 | Läraren som anställd | 21 |
| 4.3 | Avgöranden från Arbetsdomstolen | 23 |
| 4.3.1 | AD 1997 nr 48 | 23 |
| 4.3.2 | AD 2006 nr 111 | 23 |
| 5 | ANALYS OCH SLUTSATSER | 25 |
| 5.1 | Analys | 25 |
| 5.2 | Slutsatser | 29 |
| | KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING | 31 |
| | RÄTTSFALLSFÖRTECKNING | 34 |

Summary

Teachers working within the Swedish school, carries a big responsibility. They shall not only mediate knowledge to their students, but also uphold peace and order and guarantee a good study environment for the students. Therewith are they subject to threat and violence at their workplace. Teachers have a tough mission, in which their vulnerability expresses itself in different forms. In particular can this be exposed in messy school situations, since their decision making affects the teacher as well as the students.

This paper has tried to assess which legal space a teacher has to physically intervene against students in elementary school. A teacher's authority to maintain a good school environment has historically varied. Nowadays, there are various kinds of prohibition against corporal interventions. At the same time has case law, beyond the right to act in necessity and self-defense within the regulations of BrB, given teachers a restrictive right to physically intervene against students. Such acts are justified within the framework of their duty to uphold peace and order and on the basis of social adequacy, but it depends on the circumstances in each case. For teachers, this has meant an unclear and uncertain legal position which can be problematized by the opposing interests that occurs in school.

Furthermore, has this paper tried to illuminate how the teacher's professional role in a school context is taken into consideration from a criminal law and labor law perspective. This issue is interesting because a teacher's right to physically intervene is balanced by conflicting impulses from the regulations of public law, criminal law and labor law. An obligation to fulfill the job assignment can be limited by the rules of criminal law, while an omission to fulfill the duties can result in sanctions. Finally, is this paper written from a legal judicial method, which means interpretation and systematization of established law.

Sammanfattning

Inom den svenska skolan bär lärarna ett stort ansvar. De ska inte bara förmedla kunskap till sina elever. De har även en skyldighet att upprätthålla ordning och garantera trygghet och studiero för eleverna. Därtill utsätts lärare för hot och våld på sin arbetsplats. På så sätt har de ett tufft uppdrag där deras utsatthet tar sig uttryck i olika former. Särskilt exponeras det i stökiga skolsituationer då lärarens beslutstagande påverkar såväl denne som eleverna.

Den här uppsatsen har försökt utröna vilket rättsligt utrymme en lärare har att fysiskt ingripa mot elever i grundskolan. Historiskt har lärarens befogenheter för att upprätthålla en god skolmiljö skiftat. Numera finns det i lagen olika förbud mot kroppsligt ingripande. Samtidigt har rättspraxis, utöver rätten att ingripa med stöd av nöd- och nödvärnsbestämmelserna i BrB, gett lärare en restriktiv rätt att inom ramen för sin tillsynsplikt fysiskt ingripa mot elever. Detta rättfärdigas med stöd av läran om social adekvans och ska i sådana fall bedömas med hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet. För lärare har det inneburit ett otydligt och osäkert rättsläge som även kan problematiseras av de motstående intressen som råder i skolans värld.

Vidare har uppsatsen försökt belysa hur lärarens yrkesroll i en skolkontext beaktas ur ett straffrättsligt och arbetsrättsligt perspektiv. Den frågan är intressant eftersom en lärares rätt att fysiskt ingripa balanseras av stridiga impulser från det offentlighetsrättsliga, straffrättsliga och arbetsrättsliga regelverket. En skyldighet att genomföra sina arbetsuppgifter kan begränsas av straffrätten samtidigt som en underlåtenhet att inte fullfölja sina åliggande kan resultera i påföljder. Avslutningsvis skrivs uppsatsen utifrån den rättsdogmatiska metoden som innebär en tolkning och systematisering av gällande rätt.

Förkortningar

| | |
|--------------------|-------------------------------------------------------|
| AD | Arbetsdomstolen |
| Barnkonventionen | Förenta nationernas konvention om barnets rättigheter |
| Barnrättskommittén | FN:s kommitté för barnets rättigheter |
| BrB | Brottsbalk (1962) |
| DS | Departementsserie |
| FB | Föräldrabalk (1949:381) |
| FN | Förenta Nationerna |
| HD | Högsta domstolen |
| HovR | Hovrätten |
| JuU | Justitieutskottet |
| LAS | Lagen om anställningsskydd (1982:80) |
| Prop | Proposition |
| RF | Regeringsform (1974:152) |
| Skoll | Skollagen (2010:800) |
| SFS | Svensk författningssamling |
| SvD | Svenska Dagbladet |
| SVT | Sveriges Television |
| SvJT | Svensk Juristtidning |
| TR | Tingsrätten |

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Skolan är en angelägenhet för oss alla och med det följer att beslut som tas i verksamheten påverkar dess olika aktörer. Ofta innebär det att en avvägning måste göras mellan två motstående intressen. Å ena sidan ska den enskilde elevens integritet beaktas, å andra sidan ska lärarens arbetsmiljö tillgodoses. I bland måste hänsyn tas till den stökiga elevens grundläggande rättigheter kontra andra elevers rätt till skolgång och trygghet. Med den nuvarande skollagen hamnade lärarkåren inför ett läge där juridiken såväl förbjöd kroppsligt ingripande som tillät det. Här uppstod en paradox. Det osäkerhetsmomentet behöver nu förtydligas.

Skolan har betydelse för såväl landet som den enskilde människan. När världen utvecklas, förutsätter den alltmer teknologiska och informationskrävande samhället kunskapsbärande medborgare. Om skolan spelar huvudrollen i mycket av hur vårt samhälle är uppbyggt, spelar lärarna birollen när de utbildar och formar dagens barn och morgondagens vuxna. För samtliga aktörer är en framgångsrik skola önskvärd men det förutsätter en lugn och trygg skolmiljö. Dessvärre är verkligheten en annan på många platser. Den 9 januari 2019 publicerade *SVT* en sammanställning som visade på en ökning av anmälningar om hot och våld i skolan. De senaste fem åren hade totalt 3 000 anmälningar inkommit till Arbetsmiljöverket.¹ Parallellt utkom *SvD* med en sammanställning på uppgifter från höstens skolenkät av Skolinspektionen. Enligt artikeln kände allt färre elever och lärare sig trygga i skolan.² Nämnade artiklar är en av flera publiceringar som under halvåret utgick från samma följetong; att hot och våld ökar i skolan och att tryggheten för såväl elever som lärare har försämrats. Samtidigt har den mediala informationen och de publicerade siffrorna varit svårtolkade, vilket *SVT* lyfte fram i

¹ Lööf, 'SVT granskar: Fortsatt ökning av anmälningar om hot och våld i skolan', *SVT*, 2019-01-09.

² Engelbrecht, 'Fler känner sig otrygga i skolan', *SvD*, 2019-04-06.

sin artikel. Deras uppgifter vare sig bekräftade en ökad anmälningsbenägenhet eller en förvärrad skolsituation. Tolkningen kunde på så sätt alltså ligga kvar i betraktarens ögon.

1.2 Frågeställning och syfte

Syftet med uppsatsen är att analysera den rättsliga regleringen av lärarens utrymme att fysiskt ingripa i sin yrkesutövning. Jag kommer därför att översiktligt analysera straffrätten, arbetsrätten och det offentlighetsrättsliga regelverket. Följaktligen blir uppsatsens frågeställningar:

1. Vilket rättsligt utrymme har lärare att fysiskt ingripa mot elever i skolan?
2. Hur beaktas lärarens yrkesroll i skolkontexten ur ett straffrättsligt och arbetsrättsligt perspektiv?

1.3 Avgränsning

Fokus för den här uppsatsen ligger på lärares befogenheter att fysiskt ingripa mot elever i grundskolan. Andra skolformer kommer inte att beröras. Inte heller kommer psykiskt våld att behandlas eller olika ställningstaganden från andra myndigheter än domstolarnas. De disciplinära åtgärderna som framgår av 5 kap. 7-20 §§ SkoL, såsom utvisning och kvarsittning, kommer inte nämnas annat än i förbifarten. Detsamma gäller det krav på skadestånd som kan riktas mot huvudmannen, arbetsmiljön i skolan, anmälningsplikten eller övriga åtgärder mot kränkande behandling enligt 6 kap. SkoL. Uppsatsen behandlar inte mål från underrätterna där lärare har friats³ för sitt fysiska ingripande utan endast prejudicerade domar, vilka i sig nödvändigtvis inte representerar hur rätten tillämpas i praktiken. Härfter utgår framställningen oftast från lärarens perspektiv men behandlar elevens rätt i ett kortare av-

³ Göta HovR, mål B 1727-13, dom 2014-03-19.

snitt. Sammantaget för alla avgränsningar är att de utgår från uppsatsens formella begränsningar. Genom att avskära mängden information blir frågorna inte för stora för kursens uppsatsform.

1.4 Metod och material

Uppsatsen har skrivits utifrån den rättsdogmatiska metoden med avstamp i ett allmänt kritiskt perspektiv. Den rättsdogmatiska metoden innebär en tolkning av gällande rätt i vilken man studerar och granskar allmänt accepterade rättskällor såsom lagtext, doktrin och rättspraxis.⁴ Nämnda rättskällor har använts i framställningen men så även barnkonventionen och en rapport från FN:s barnrättskommitté. Därtill har två nyhetsartiklar använts, vars syfte är att ge en anvisning åt hur situationen i skolan ser ut samt vilken bild som medialt förmedlats till allmänheten. Samtliga artiklar har kritiskt granskats och jämförts med deras källor.

Gemensamt för urvalet av doktrin var att de skulle författas av jurister, doktorander och professorer verksamma på de olika svenska universitetens juridiska institutioner. Särskilt stor vikt lades på författare som hade bred erfarenhet i skoljuridik. I syfte att få transparens, bredd och klarhet i uppsatsen har en stor mängd doktrin använts och kritiskt analyserats. Vid valet av HD:s praxis, utgick jag från de prejudikat som 5 kap. 6 § SkoL har influerats av och som återkommande behandlats i doktrinen när lärarens befogenheter att fysiskt ingripa mot elever har diskuterats. Arbetsdomstolens praxis är omfattande vid frågan om vad som utgör saklig grund. De två målen från AD valdes efter rekommendation i lagkommentarerna till 1 kap. 18 § LAS och genom lärarförbundets vägledning om brott på arbetsplatsen.

⁴ Nääv och Zamboni (2018) s. 21 f.

1.5 Disposition

Uppsatsen inleds med ett kapitel där en historisk återblick ges från tiden då äga vara tillåtet till hur det ser ut i dag. I samma kapitel redogörs vilka övriga rättigheter och skyldigheter som är knutet till den svenska skolan. Här nämns skolans uppdrag, syftet med utbildningssystemet och vilka rättigheter som tillkommer eleven. Därefter följer ett kapitel som beskriver vilka faktiska befogenheter en lärare har att fysiskt ingripa mot en elev enligt det offentlighetsrättsliga och straffrättsliga regelverket. Kapitlet avslutas med en genomgång av två prejudikat från HD. Kapitel fyra lyfter fram hur arbetsrätten kan påverka lärarna. Slutligen följer en analys av rättsläget och en kort framställning av slutsatser.

2 RÄTTIGHETER OCH SKYLDIGHETER

2.1 Inledning

Det här kapitlet är avsett att ge en förståelse kring skolans verksamhet samt vilka övriga rättigheter och skyldigheter som gäller i den. Avsnittet inleds med en genomgång av hur lärarnas befogenheter har utvecklats. Sedan behandlas skolans uppdrag och syftet med utbildningssystemet. Slutligen ges en övergripande bild av elevernas rättigheter.

2.2 Historisk tillbakablick

Våld och hot förekommer i skolan. Ingen gynnas av en sådan miljö, inte minst lärarna. Under 1800-talet fanns det precisa ordningsregler i de svenska skolorna men tilliten för dessa försvann under följande århundrade. Den auktoritära skolan ersattes av en humanare. Disciplinen i skolan influerades av tilltron till självdisciplin. Nu litade man till elevernas inre goda moraliska omdöme kring rätt och fel.⁵ När samhället moderniserades, utvecklades också juridiken. Fram till mitten av 1900-talet var det tillåtet med kroppslig bestraffning, varpå skolaga förekom. Först 1958 infördes ett totalförbud i den dåvarande folkskolestadgan (1958:399). Orsaken var en förändrad syn på våld och att en ändring av strafflagen 1957 hade likställt aga med misshandel.⁶ Vid förberedandet av 1985 års skollag (1985:1100) beslöts det att ett uttryckligt förbud mot aga inte behövdes i skollagen. En orsak var att ett totalförbud mot kroppsstraff redan återfanns i 2 kap. 5 § RF och att 6 kap. 3 § FB förbjöd kroppslig bestraffning mot barn.⁷ När den nuvarande Skoll trädde i kraft år 2010 blev ämnet återigen aktuellt. Nu reglerades en restriktiv rätt för lärare att under sin tillsynsplikt vidta disciplinära åtgärder mot elever.

⁵ Florin och Johansson (1993) s. 32 ff.

⁶ Bergenlöv (2009) s. 142 f.

⁷ DsU 1981:4 s. 58 f.

2.3 Skolans uppdrag

I Sverige råder det skolplikt enligt 7 kap. SkoL. Av kapitlets 23 § framgår det att om en skolpliktig elev inte fullgör sin skolgång och det beror på att vårdnadshavaren har åsidosatt sina skyldigheter, kan det resultera i vitesföreläggande. Skolplikten motsvaras med en rätt till utbildning, vilken fastslås i en rad internationella konventioner som Sverige förbundit sig till men också i RF och SkoL. Av 2 kap. 18 § RF framgår det att alla skolpliktiga barn i Sverige har rätt till en kostnadsfri grundläggande utbildning.

Skolans uppdrag framgår dels av skollagen, dels av läroplanerna.⁸ Skolväsendet vilar på principerna att alla barn ska ha *lika tillgång till en likvärdig utbildning*.⁹ Av 1 kap. 4 § SkoL framgår syftena med det svenska skolväsendet, vilka också sätter ramen för lärarnas arbetsuppgifter. Sammanfattat ska lärarna bidra till alla elevers utveckling, lärande och en livslång lust att lära. Paragrafen framhåller även skolans demokratiuppdrag. Lärarna ska förmedla och förankra respekt för de mänskliga rättigheterna och de demokratiska värderingarna. Det här innebär att lärarna får ett stort ansvar för undervisningen och en skyldighet att uppfylla kraven, vilket i sin tur förutsätter att arbets- och skolmiljön är bra. På så sätt hänger ordning och trygghet samman med lärarens pedagogiska uppdrag.

2.4 Eleven i skolan

Enligt 1 kap. 10 § SkoL ska barnets bästa vara utgångspunkt i all utbildning. Det innebär att den som fattar beslut måste överväga vilka konsekvenser beslutet eller åtgärden får för ett barn.¹⁰ Vidare betonar SkoL att skolmiljön är viktig för elevernas skolgång. Av 5 kap. 3 § SkoL, framgår det alla elever ska tillförsäkras en skolmiljö som präglas av trygghet och studiero. Enligt lagmotiven är det förebyggande arbetet centralt för att åstadkomma

⁸ Herlin och Munthe (2011) s. 19.

⁹ Andersson m.fl. (2017) s. 94.

¹⁰ Ibid. s. 54.

en miljö som ger elever möjlighet att inhämta och utveckla kunskaper och värden. Elever som stör ordningen eller uppträder på ett hotfullt sätt behöver främst ett långsiktigt stödprogram.¹¹ Samtidigt framhåller förarbetena att åtgärder i förebyggande syften inte alltid räcker till, till exempel i akuta situationer där elever kränker andra, är störande eller våldsamma. Det är då 5 kap. 6 § SkoL kan vara tillämplig som innebär att läraren får vidta åtgärder för att tillförsäkra elever trygghet och studiero.¹²

2.4.1 Grundlagen och Barnkonventionen

Enligt propositionen till SkoL får inte åtgärderna enligt lagens 5 kap. 6 § inskränka elevernas grundläggande fri- och rättigheter i RF:s 2 kap.¹³ Några relevanta bestämmelser är kapitlets 5 och 6 §§, i vilken den förre behandlar ett totalförbud mot kroppsstraff medan den senare innehar ett förbud mot andra former av påtvingade kroppsliga ingrepp.

Barn har även ett rättighetsskydd i FN:s barnkonvention.¹⁴ Den antogs av FN:s generalförsamling 1989 och ratificerades i Sverige 1990. Då förpliktades man att i enlighet med konventionen respektera och främja barns rättigheter.¹⁵ Sedan dess har konventionen inte varit inkorporerad i svensk rätt, vilket föranlett kritik från FN:s kommitté för barnets rättigheter. Sverige kritiserades bland annat för att inte fullt ut efterleva artikeln om barnets bästa och rekommenderades att sätta in åtgärder mot detta.¹⁶ Först 2018 röstade riksdagen igenom ett förslag att göra barnkonventionen till svensk lag. Den träder i kraft 2020.¹⁷

¹¹ Prop. 2009/10:165 s. 319 ff.

¹² Ibid. s. 320.

¹³ Ibid. s. 323.

¹⁴ A/RES/44/25 Convention on the Rights of the Child, New York 20 november 1989.

¹⁵ Prop. 1989/90:107 s. 27.

¹⁶ Jfr. A/RES/44/25, Convention on the Rights of the Child, art 3, 20 november 1989; Jfr CRC/C/SWE/CO/4, punkt 4-10 och 29-30, 12 juni 2009.

¹⁷ Prop. 2017/18:186.

Barnkonventionen innehåller 54 artiklar, i vilka fyra principer är grundläggande. Dessa betonar till exempel att barnets bästa ska beaktas vid alla beslut som rör dem.¹⁸ Därtill kan artiklarna 19, 28 och 37 framhävas. Artikel 19 anger att barn ska skyddas mot våld. Artikel 37 innehar ett tortyr- och bestraffningsförbud. Artikel 28 framhäver i sin tur barns rätt till obligatorisk och kostnadsfri skola.

När det gäller förhållandet mellan barnkonventionen och SkoL har den förre haft inflytande i den senares utformning. Av förarbetena framgår det att en viktig byggsten i det svenska skolväsendet är de olika internationella åtaganden som Sverige gjort, såsom barnkonventionens bestämmelser om barnets bästa.¹⁹ Vidare utformades 5 kap. 6 § SkoL med beaktning av barnets mänskliga värdighet och barnkonventionen. I lagmotiven anges dels att en lärares åtgärder inte får vara kränkande mot en elev, dels att staten i enlighet med barnkonventionens artikel 28 har en skyldighet att vidta åtgärder för att säkerställa att disciplinen i skolan upprätthålls.²⁰

¹⁸ Jfr. A/RES/44/25, Convention on the Rights of the Child, art 2, 3, 6 och 12, 20, 20 November 1989.

¹⁹ Prop. 2009/10:165 s. 207.

²⁰ Ibid. s. 322 f.

3 BEFOGENHETER ATT INGRIPA

3.1 Inledning

Det här kapitlet är avsett att ge en övergripande bild över de skyldigheter och befogenheter en lärare har att fysiskt ingripa mot elever enligt det offentlighetsrättsliga och straffrättsliga regelverket. Genom att göra en central distinktion mellan de olika rättskällorna och lagarna, förtydligas ramarna för lärarens manöverutrymme. Avsnittet inleds med en genomgång av lärarens tillsynsansvar och vilka befogenheter denne har enligt skollagen. Därefter följer en framställning av hur straffrätten påverkar lärarens yrkesutövning innan det övergår till en genomgång av två prejudikat från HD.

3.2 Läraren och skollagen

3.2.1 Tillsynsansvaret

Enligt 6 kap. 2 § FB har föräldrarna vårdnaden över sitt barn och med det följer vårdnadshavarens tillsynsansvar. Om vårdnadshavarna lämnar barnet till skolan övertar dess personal tillsynsansvaret, vilket framgår av praxis.²¹ Graden av tillsynsansvaret beror på barnets ålder och mognad. Yngre barn behöver ofta mer tillsyn. För lärarens yrkesroll blir uppgiften inte bara att hen ska fostra eleverna i enlighet med skolans mål eller se till det råder lugn och ordning i skolan, utan också se till att barnet inte skadas, skadar någon annan eller annans egendom under tiden hen vistas i skolan.²²

3.2.2 Skollagen

Skollagens 5 kap. preciserar de åtgärder som en lärare får vidta för att genomföra sina arbetsuppgifter. Av 5 kap. 6-23 §§ SkoL framgår lärarens allmänna befogenheter att vidta disciplinära åtgärder, exempelvis kvarsittning

²¹Andersson m.fl. (2017) s. 122 ff.

²²Ibid. s. 122.

och utvisning. Samtliga åtgärder ska användas enligt proportionalitetsprincipen och principen om barnets bästa. I detta ligger att läraren ska prioritera den minst ingripande åtgärden.²³ Skollagens 6 kap. anger hur kränkande behandling ska bemötas av skolans personal. Reglerna har som övergripande syfte att skydda elever mot kränkningar.²⁴ Noterbart är kapitlets 9 § som förbjuder skolans personal att utsätta barn eller elever för kränkande behandling.

Frågan om huruvida lärarens tillsynsplikt och ingripanderätt tydligare borde regleras i lag diskuterades redan 1989 i Justitieutskottet. Då avstyrkte utskottet och samtliga remissinstanser bifall till motionen eftersom de ansåg att det var olämpligt med lagreglering på området.²⁵ En reglering om våldsanvändning i skolan riskerade leda till att toleranströskeln sjönk och att våld skulle förekomma oftare. Utskottet visade förståelse för att det förekom en svår arbetssituation för lärare men menade att det redan gjordes stora samhällsinsatser för att bryta den utvecklingen. Huvudlinjen i det arbetet bestod av attitydpåverkan. En lagreglering riskerade spoliera detta arbete.²⁶ Frågan om en tydligare lagreglering behandlades på nytt i förarbetena till den nuvarande SkoL. Bakgrunden var att många lärare vittnade om en osäkerhet kring vilka åtgärder som fick vidtas för att komma till rätta med en akut skolsituation utan att överträda någon författningsbestämmelse.²⁷ Resultatet blev 5 kap. 6 § SkoL som skulle förtydliga lärarens befogenheter att vidta åtgärder i akuta situationer. Enligt förarbetena skulle syftet för dessa åtgärder alltid vara att förbättra skolsituationen för alla i klassrummet samtidigt som de inte fick vara kränkande för den enskilde eleven.²⁸

Första stycket i 5 kap. 6 § SkoL ger rektorn och läraren allmänna befogenheter att vidta omedelbara och tillfälliga åtgärder för att tillförsäkra eleverna

²³ Warnling-Nerep, Sandström och Ahlenius (2016) s. 92.

²⁴ Andersson m.fl. (2017) s. 149.

²⁵ Bet. 1989/90:JuU3 s. 5 och 12.

²⁶ Ibid. s. 11-12.

²⁷ Prop. 2009/10:165 s. 322.

²⁸ Ibid. s. 322 f.

trygghet, studiero eller för att komma till rätta med en elevs störande uppträdande. Enligt förarbetena får sådana ingripande vidtas oavsett tid och plats om de sker inom ramen för yrkesutövningen. Lydelsen syftar på ingripanden som ska komma till rätta med akuta situationer.²⁹ Det anges inte vilka åtgärder som får vidtas men enligt förarbetena kan det vara muntliga tillsägelser eller tillfälliga omflyttningar inom undervisningsgruppen för att sära på elever som bråkar.³⁰ Därtill uttrycker bestämmelsen tredje stycke att åtgärden ska vara proportionerlig till sitt syfte och övriga omständigheter. Vidare anger inte paragrafen uttömmande vilka befogenheter en lärare har. Förklaringen är det finns andra sätt att lösa ordningsproblem, något som Svea hovrätt framhöll i sin remissbehandling.³¹ Genom rättspraxis hade det utvecklats en rätt för lärare att fysiskt ingripa inom ramen för sin tillsynsplikt, även då ingen nödvärns- och nödsituation råder.³²

Skollagen erbjuder också sanktioner mot lärare, vilka främst är kopplade till det faktum att läraryrket är ett legitimationsyrke.³³ Om en lärare varit försiktig eller gjort sig skyldig till brott, kan lärarnas ansvarsnämnd tilldela läraren en varning eller, vid grova fall, återkalla lärarlegitimation enligt 2 kap. 23 § Skoll.

3.3 Straffrättens tillämpning

3.3.1 Brotten

Straffrätten är ”blind” och tar inte hänsyn till om brottet har anknytning till skolans värld.³⁴ Av den anledningen gäller brottsbalkens bestämmelser även för lärare. Enligt 1 kap. 1 § BrB är ett brott en gärning som är beskriven i

²⁹ Prop. 2009/10:165 s. 680.

³⁰ Ibid. s. 680.

³¹ Ibid. s. 321.

³² Ibid. s. 321.

³³ Andersson m.fl. (2017) s. 128.

³⁴ Boström och Lundmark (2013) s. 323.

balken, i annan lag eller författning och för vilken straff är föreskrivet. Bestämmelsen ger uttryck för legalitetsprincipen, vilket betyder att straff inte får ådömas utan stöd i lag.³⁵

De brottsbestämmelser i BrB som kan få betydelse vid bedömningen om tillrättavisande av elever är de om *misshandel*, *olaga tvång* och *ofredande*.³⁶ Enligt 3 kap. 5 § BrB kan en lärare bli dömd till *misshandel* om hen tillfogar en annan person kroppsskada, sjukdom eller smärta. *Olaga tvång* kan aktualiseras enligt 4 kap. 4 § BrB om läraren till exempel genom misshandel eller våld tvingar någon annan att göra något. Brottet *ofredande* understryks i 4 kap. 7 § BrB. Det kan vara att en person knuffar, håller fast eller på annat sätt fysiskt antastar en annan person med syftet att kränka den utsattes frid på ett kännbart sätt.

3.3.2 Ansvarfrihetsgrunderna

Inom straffrätten finns det rättfärdigande omständigheter som kan beaktas vid bedömandet av om brott har förövats. Dessa gäller även för lärare. Sådana undantagsregler innebär att straffbelagda gärningar anses som tillåtna eftersom de är rättfärdigande. De mest centrala reglerna om ansvarsfrihet för lärare är nød- och nödvärnsbestämmelserna i 24 kap BrB. De är tillämpliga över hela straffrätten.³⁷

Rätten till nödvärn framgår i 24 kap. 1 § BrB och behandlar fyra uttömmande nödvärnssituationer. Som exempel har man rätt till nödvärn mot ett påbörjat eller överhängande brottsligt angrepp på person eller egendom. Vidare är försvarshandlingen rättsenlig såvida den inte är uppenbart oförsvarlig med hänsyn till angreppets beskaffenhet, det angripnas betydelse och

³⁵ Holmqvist m.fl. (2013) BrB 1:1 s. 3-4.

³⁶ Herlin och Munthe (2011) s. 100.

³⁷ Jareborg (2001) s. 256.

omständigheterna i övrigt. En hämndaktion är inte heller en nödvärnshandling. Vid ett avslutat angrepp, försvinner rätten till nödvärn.³⁸

Rätten till nöd framgår i 24 kap. 4 § BrB. Den ger en person rätt till handlande om fara hotar liv, hälsa, egendom eller annat viktigt skyddsintresse. Här sker försvarlighetsbedömningen med hänsyn till farans beskaffenhet, den skada som åsamkas annan och omständigheterna i övrigt. Till skillnad från handlande i nödvärn, får handlandet i nöd inte vara oförsvarligt. På så sätt blir handlingens omfattning snävare i nöd än vid nödvärn. En annan skillnad mellan rätten till nöd och nödvärn, är att en nödsituation inte förutsätts ha uppkommit genom mänskligt handlande eller genom ett brottsligt angrepp.

3.3.3 Social adekvans

Vid sidan av de rättfärdigande omständigheterna som nämnts, erbjuder straffrätten en annan sådan. I fråga handlar det om en oskriven undantagsregel vid namn social adekvans, vilken kan definieras som en dogmatisk ”slasktratt” eller ”säkerhetsventil”.³⁹ Den är till för att fria från ansvar trots att kravet på gärningsculpa är uppfyllt eftersom det framstår som orimligt med straffrättsligt ingripande. Av den anledningen kan en gärning anses vara tillåten även om det finns lagstöd för att så inte är fallet. Social adekvans används frekvent inom sport- och sjukvårdssituationer. Under exempelvis en hockeymatch förekommer det enskilda handlingar som i sig uppfyller rekvisiten för brottet *misshandel* men som genom social adekvans släcker det straffrättsliga ansvaret.⁴⁰ Förklaringen är att den som frivilligt deltar anses ha samtyckt till våldsutövning om det sker inom ramen för spelets regler och idé. Samtidigt är inte alla sådana handlingar acceptabla. Om

³⁸ Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 212.

³⁹ Ibid. s. 254.

⁴⁰ Ibid. s. 256.

en fotbollsspelare tacklar sin motspelare med uppsåt att orsaka benbrott och inte för att erövra bollen, kan fotbollsspelaren göras skyldig för *miss-handel*.⁴¹

I skolvärden förekommer också social adekvans. Lärare har inom ramen för sin tillsynsplikt getts ett utrymme att tillgripa lättare våld. De kan, utan lagstöd, vidta ett visst ingripande och exempelvis företa ett stadigt grepp kring en elevs arm utan att påtaglig smärta uppstår.⁴² I doktrin har kritik väckts mot detta då det inte kan anses vara praktiskt att ha en gräns i huruvida smärta uppkommer eller ej. En elev kan lika gärna påverka sin uppkomna smärta genom att sätta sig till motvärn.⁴³

3.4 Riktlinjer från Högsta domstolen

3.4.1 NJA 1988 s. 586

Det s.k. ”Äppelkastarfallet” har länge varit prejudicerande beträffande lärarens ingripanderätt. Målet behandlade frågan om en lärare vid utövningen av sin tillsynsplikt gjort sig skyldig till *ringa misshandel*. Bakgrunden var att några elever störde ordningen i en skola genom äppelkastning i kapprummet. En lärare tillkallades och ingrep för att avstyra bråket. När läraren sade åt två elever att följa med till rektorn, vägrade den ena eleven trots lärarens tillsägelse. Då fattade läraren uppreparande tag i elevens nacke för att ta med sig denne till rektorn. Det ifrågavarande greppet förorsakade en inte helt obetydlig smärta och ömhet samt gav upphov till vissa rodnader på elevens nacke.

TR ogillade åtalet och fann att det är en lärares skyldighet att vaka över att eleverna inte uppträder störande i skolan. HovR ändrade TR:ns dom och dömde läraren till *ringa misshandel*. HovR menade att läraren tillgripit ett

⁴¹ Asp, Ulväng och Jareborg (2013) s. 256-257.

⁴² Ibid. s. 262-263.

⁴³ Ibid. s. 263-264.

kraftigare medel än vad som var berättigat för att nå sitt syfte, vilket var att få eleven att följa med till rektorn.

HD fann, likt HovR, lärarens ingripande som *ringa misshandel*. För framtida praxis fick rättsfallet stort genomslag, i synnerhet på grund av vad HD framförde i sina domskäl. Av dessa framkom det särskilt ”att en lärare vid utövningen av sin tillsynsplikt inte kan vara avskuren från varje möjlighet till kroppsligt ingrepp mot en elev även då det inte är fråga om en nödvärns- eller nödsituation.”⁴⁴ Samtidigt var det enligt HD osäkert var gränsen för det tillåtna skulle dras men det fick bli en bedömning i det enskilda fallet med hänsyn till omständigheterna. Som ett mått på omfattningen av våld hänvisade HD till att ”lindrigare förfaringssätt”⁴⁵ som kan falla in under brottsbeskrivningarna för *ofredande* och *olaga tvång*, kunde vara befogade. Den gränsen fick inte sättas så högt att även förfaranden som faller in under *misshandel*, blev försvarliga. Det sistnämnda hade att göra med lagstiftarens dåvarande inställning till förekomsten av aga.

3.4.2 NJA 2009 s. 776

Ett andra vägledande mål från HD var ”Snöbollskrigsfallet”. Frågan gällde om en lärare och en elevassistent vid utövningen av sin tillsynsplikt gjort sig skyldiga till *misshandel* och *olaga frihetsberövande*. Målet behandlade två händelser. Bakgrunden till första händelsen var att två elever hade bråkat. En lärare avbröt bråket och uppmanade den ena eleven att gå ut. När eleven vägrade, tvingade läraren in eleven på en handikapptoalett, hindrade denne att lämna toaletten och drog omkull vederbörande på golvet. Under tiden hade även en elevassistent anlänt. Gemensamt höll de sedan fast eleven och satt gränsle över denne, vilket orakade smärta, rodnad och blåmärken. Beträffande den andra händelsen hade samma elevassistent fått snöbollar kasta mot sig av en elev och svarat med att kasta tillbaka och trycka in snö i

⁴⁴ NJA 1988 s. 586, s. 593.

⁴⁵ Ibid. s. 593.

elevens ansikte. Dessutom hade elevassistenten fällt eleven mot marken efter att eleven tillgripit våld mot elevassistenten.

HD inledde med att övergripande undersöka vad som gällde för ansvarsfrihet i det nuvarande fallet. Enligt HD kunde nödvärns- och nödbestämmelsen vara tillämpliga i skolan. Dessa skulle tolkas med beaktande av tillsynsplikten, vilken innebar att en lärare intog en slags garantställning i förhållande till eleverna och hade inte bara en rätt, utan också skyldighet att ingripa för att hindra att elever skadar andra personer eller egendom eller själva blir utsatta för skada.⁴⁶ Sedan undersökte HD huruvida det förelåg ansvarsfrihet genom social adekvans och konstaterade att en lärare får, inom sin tillsynsplikt, hålla kvar en elev i ett klassrum för ordningens upprätthållanden. Här efter anknöt HD till sitt avgörande från 1988 och betonade att det fanns en rätt för lärare, utöver nöd- och nödvärnssituationer, att fysiskt ingripa mot elever. Hur långt den rätten gick skulle fortsatt vara en bedömning med hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet. Därtill skulle det fysiska våldet begränsas av behovs- och proportionalitetsprincipen. Ett kroppsligt ingrepp fick inte vara mer ingripande än vad som var nödvändigt och de skador och olägenheter som ingreppet kunde medföra fick inte stå i missförhållande till syftet med ingreppet.⁴⁷ Vidare fastslog HD att den sortens ingripanderätt var klart begränsat i avsaknad av uttryckligt lagstöd och att kroppsliga ingrepp som bestraffning eller disciplinering aldrig var tillåtet mot elever.⁴⁸

När det gällde den första åtalpunkten dömde HD läraren och elevassistenten för *misshandel* och *olaga frihetsberövande*. Enligt HD var avsikten med ingripandet att av ordningsskäl föra undan eleven och tala honom till rätta. De vidtagna åtgärderna stod således i missförhållande med syftet till ingreppet. Beträffande den andra händelsen ansågs elevassistentens mulning av

⁴⁶ NJA 2009 s. 776, s. 793.

⁴⁷ Ibid. s. 795.

⁴⁸ Ibid. s. 795.

eleven vara ren bestraffning och disciplinering. I den delen dömdes elevassistenten för *ringa misshandel*. Att elevassistenten hade fällt eleven var däremot acceptabelt enligt nödvärnsrätten. Det våldet var inte uppenbart oförsvarligt.

4 Arbetsrätten

4.1 Inledning

Detta kapitel kommer att se övergripande på lärarens yrkesroll utifrån arbetsrätten. Kapitlet inleds med en redogörelse om anställningsförhållandet innan det översiktligt behandlar arbetsgivarens möjligheter att avsluta en lärares anställning. Slutligen kommer två AD mål belysa om det kan föreligga saklig grund för avskedande när en lärare fysiskt ingriper mot elever.

4.2 Läraren som anställd

En lärare som är anställd i en kommunal eller statlig skola betraktas som tjänsteman hos en förvaltningsmyndighet och är en representant för det allmänna. Å ena sidan har läraren förmåner genom sitt anställningsavtal, såsom lön och reglerad arbetstid. Å andra sidan har läraren ett antal skyldigheter enligt densamma och diverse författningar.⁴⁹ I Sverige anställs lärare på basis av kollektivavtal eller enskilda avtal. Anställningsavtalet är det som formellt och juridiskt reglerar lärarens anställning.

En lärare anses vara arbetstagare. Då skyddas man också av LAS mot uppsägning och avskedanden. Lärare kan alltid säga upp sig utan några större svårigheter medan en uppsägning från arbetsgivarens sida är strängare. Det förutsätter att saklig grund föreligger enligt 1 kap. 7 § LAS. Vad som exakt utgörs vara saklig grund är invecklat då praxisen är väldigt omfattande och betingelserna inom arbetslivets olika områden är så skiftande att det är omöjligt att ge begreppet ett precist innehåll.⁵⁰ Paragrafen ger dock en fingervisning då den anger att saklig grund råder vid arbetsbrist eller personliga skäl. Personliga skäl tar sikte på situationer där arbetstagaren i någon mån bryter mot anställningsavtalet eller begår en förseelse som arbetsgivaren inte

⁴⁹ Warnling-Nerep, Sandström och Ahlenius (2016) s. 26 f.

⁵⁰ Andersson, Edström och Zanderin, (2013) s. 103 f.

ska behöva tåla. Det kan vara misskötsamhet, samarbetsproblem eller *misshandel*.⁵¹ Om läraren grovt åsidosätter sina åligganden gentemot arbetsgivaren kan denne direkt avskedas enligt 1 kap. 18 § LAS. Då gäller ingen uppsägningstid. I sådana situationer brukar det vara en fråga om så pass grova fel att förhållandet bryts. Exempel är brotten *stöld* och *misshandel*.⁵² Dessutom ska det understrykas att en arbetsgivare har en omplaceringsskyldighet enligt 1 kap. 7 § LAS. Den innebär att innan arbetsgivaren vidtar en uppsägning, oavsett legitimt skäl, är arbetsgivaren skyldig att försöka omplacera arbetstagaren. Arbetsgivaren har en ganska omfattande omplaceringsskyldighet, ju större kommun, desto större skyldighet har arbetsgivaren att omplacera läraren.⁵³ En uppsägning är inte sakligt grundad om det anses skäligt att arbetsgivaren bereder arbetstagaren annat arbete hos sig men det finns också begränsningar beträffande omplaceringen, till exempel måste arbetstagaren ha tillräckliga kvalifikationer för det nya arbetet. Vid allvarliga förseelser kan det dock inte anses skäligt att arbetstagaren omplaceras till annat arbete.⁵⁴ Om ett avskedande eller en uppsägning är befogad beror på en samlad bedömning av såväl förhållandena kring själva förseelsen som omständigheterna i övrigt.⁵⁵ Därutöver kan arbetsgivaren, beroende på vilket kollektivavtal som gäller på arbetsplatsen besluta om disciplinära åtgärder, vilket kan vara att ge läraren en varning.⁵⁶

⁵¹ Göransson och Garpe (2016) s. 68 f.

⁵² Andersson, Edström och Zanderin (2013) s. 123.

⁵³ Andersson m.fl. (2017) s. 129

⁵⁴ Göransson och Garpe (2016) s. 62 och s. 72 f.

⁵⁵ Ibid. s. 72-73.

⁵⁶ Andersson m.fl. (2017) s. 129.

4.3 Avgöranden från Arbetsdomstolen

4.3.1 AD 1997 nr 48

I ett mål från AD 1997 behandlades frågan om det förelegat giltig grund för avskedandet av en lärare som dömts för *misshandel* av elever. Läraren dömdes av TR och HovR för att ha delat ut örfilar och dragit i en pojks öra och för att tagit om nacken på en annan pojke. När misstankarna hade uppdragats stängdes läraren av från sitt arbete och tilldelades en skriftlig varning. Sedan avskedades läraren i samband med TR:s dom. Grunden var bland annat att läraren använt kroppsliga bestraffningar och kränkande behandling av elever.

Arbetsdomstolen fann vid en samlad bedömning att de gärningar som lärarna dömts till kunde motivera ett avskedande. Domstolen menade att våld hade förekommit och hänvisade till förarbetena och annan praxis när man betonade att våld på en arbetsplats inte kunde tolereras. Härefter menade AD att det var särskilt allvarligt om en lärare utövade våld mot barn i ung ålder och poängterade att detta handlade om upprepade handlingar. Därefter undersökte AD huruvida det fanns omständigheter som kunde leda till en mildare bedömning. I den frågan nämnde AD att läraren hade varit verksam länge och inte haft några anmärkningar. Därtill hade lärarens våldsutövning förekommit när klassen hade som mest problem och stökigheter. Dessutom ansåg AD att det var anmärkningsvärt att skollädaingen inte vidtagit några åtgärder för att förhindrat en sådan situation trots att läraren hade flaggat för sin arbetssituation. Dessa omständigheter var emellertid inte tillräckliga för AD. Bedömningen kunde emellertid ha blivit en annan om det var fråga om ett enstaka övertramp i en situation där läraren haft svårt att behärska sig.

4.3.2 AD 2006 nr 111

I det här målet prövade AD frågan huruvida en lärares avskedande var legitimt grundad efter att en lärare *misshandlat* en elev genom en örfil. Läraren

hade uppfattat att eleven höll i en pistol riktat mot denne i skolan. När läraren insåg att det var en skruvdragare, gick hen fram och delade ut en örfil. Läraren avskedades på grund av sin gärning trots att TR dömde läraren för ringa misshandeln efteråt. AD gjorde en liknande bedömning som i målet från 1997 och beaktade om det fanns omständigheter som talade för läraren. Särskilt var en sådan omständighet att våldet utgjorde ett enstaka övertramp men enligt AD förlorade läraren behärskningen när hen upptäckt sitt misstag. Vidare menade AD att praxis såg strängt på våld i anslutning till arbetsplatser och att det var särskilt allvarligt med våldsutövning mot elever under lärarens yrkesutövning. Avskedandet var därmed legitimt grundad.

5 Analys och slutsatser

5.1 Analys

Utredningen har visat att lärare har ett begränsat rättsligt utrymme att fysiskt ingripa mot elever. Det utrymmet kan delas in i två varianter. En lärare får antingen fysiskt ingripa med stöd av nödvärns- och nödbestämmelserna i 24 kap. BrB eller under sin tillsynsplikt när ingen av dessa ansvarfrihetsgrunder anses vara förhanden.

Rätten för lärare att fysiskt ingripa under sin tillsynsplikt har utvecklats i ”Äppelkastarfallet” och ”Snöbollskrigsfallet”. Den praxisen har fått sina principer uttryckta i 5 kap. 6 § SkoL. Av utredningen hänger den rätten tätt samman med lärarens tillsynsplikt. Enligt ”Snöbollskrigsfallet” ansågs lärare inta en slags garantställning i förhållande till eleverna och hade inte bara en rätt, utan också skyldighet att ingripa för att hindra att elever skadade andra personer eller egendom eller själva blir utsatta för skada. Med andra ord innebär tillsynsplikten att lärarna ska säkerställa ordning i skolan för att garantera eleverna trygghet och studiero, vilket upprätthålls genom omedelbara och tillfälliga åtgärder i enlighet med 5 kap. 6 § SkoL. Åtgärderna får också vidtas för att komma till rätta med en elevs ordningsstörande beteende. SkoL preciserar att dessa åtgärder får ske under en kort och begränsad tid i akuta situationer.

Hur långt den rätten sträcker sig är osäkert och förblir en bedömning med hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet. Det fastslog HD både i ”Äppelkastarfallet” och ”Snöbollskrigsfallet” även om domstolen i det senare målet utvecklade sitt resonemang till att ingripandet ska begränsas av behovs- och proportionalitetsprincipen. Det kroppsliga ingreppet fick inte vara mer omfattande än nödvändigt och inte heller stå i missförhållande till syftet med åtgärden. Med andra ord blir det en fråga om jämförelse. Å ena sidan betydelsen av att en ordningsstörning upphör, å andra sidan vilken skada eller kränkning ett fysiskt ingripande kan medföra.

Inom doktrin har det emellertid ansetts vara tillåtet för en lärare att företa ett stadigt grepp kring en elevs arm utan att det orsakar påtaglig smärta. Problemet med den gränsdragningen är att den nödvändigtvis inte är praktiskt. En elev kan lika gärna påverka sin uppkomna smärta genom att sätta sig till motvärn. Därtill kan en upplevd smärta skilja sig från person till person. Vidare kan inte rätten att fysiskt ingripa motivera ren bestraffning eller disciplinering. Dessutom ska den tillämpas restriktivt, vilket HD poängterade i ”Snöbollskrigsfallet”. Till detta ska den vidtagna åtgärden dels vara i harmoni med bestämmelserna om barnets bästa i enlighet med FN:s barnkonvention och SkoL, dels inte strida mot barnens övriga skydd. Sammantaget har utredningen visat att lärare inte bara har befogenheter att fysiskt ingripa mot elever utan har även en skyldighet att göra det inom ramen för sin tillsynsplikt. Den rätten stöds av den oskrivna regeln om social adekvans men är restriktiv. Därtill ska varje fall måste bedömas med hänsyn till omständigheterna. Detta kan skilja sig från den andra varianten där det brukar vara acceptabelt med våld vid nödvärns- och nödsituationerna enligt 24 kap. 1 § och 4 § BrB. Då får läraren inte handla uppenbart oförsvarligt i nödvärnssituationer eller oförsvarligt i nödsituationer.

I fråga om vilket rättsligt utrymme en lärare har att fysiskt ingripa i sin yrkesprofession, kan det också vara värt att beakta några kringliggande aspekter. Bevisligen förekommer det våld och hot i skolan och oavsett form betraktas våld som oacceptabelt i vårt samhälle, inte minst när det är riktat mot barn. Att lagstiftningen ser ut som den gör beror till viss mån av de olika motstående intressen som råder i skolans värld. Ett sådant exempel är elevens rätt kontra lärarens rätt. Utredningen har visat att barns rättighetskydd är starkt. De skyddas till exempel av olika förbud mot kroppsstraff, kränkande behandling och andra påtvingade ingrepp i RF och SkoL. Även barnkonventionens och SkoL:s betoning av barnets bästa är centrala i den frågan. Dessutom bidrar barnkonventionen till skyddet genom artiklarna 19 och 37. Konventionsstaterna ska tillförsäkra barnen skydd mot våld. Sammantaget visar det här på att barn har ett starkt skydd mot vuxna och att den

enskildes elevens rätt står sig starkt gentemot lärarens befogenheter att fysiskt ingripa. Att barns rättigheter är starka vittnar även de redovisade målen från HD och AD om. I samtliga fall fälldes lärarna efter att ha fysiskt ingripit mot elever. Samtidigt går det att hävda att barnens rättighetsskydd inte är så starkt då rättspraxis har inneburit en restriktiv rätt för ett fysiskt ingripande. Den rätten medför en risk att man inskränker barnens olika rättigheter, bland annat våldsförbudet.

Det går också att problematisera ett starkt rättighetsskydd för barn genom att lärare ställs inför en ofördelaktig position om 5 kap. 6 § SkoL inte kan tillämpas. Bestämmelsen riskerar förlora sin funktion och utgör bara symbolpolitik om lärare inte väljer att fysiskt ingripa på grund av de överhängande risker som följer med handlandet, såsom att bli dömd i domstol. Vidare finns här en annan aspekt att beakta. De redovisade domarna från AD och HD genomsyras av ett förhållande där den enskilde elevens rättigheter står i motsats till lärarens rätt att fysiskt ingripa. Frågan blir emellertid om man inte missar andra motsatsförhållanden som råder i skolans värld. Ett sådant exempel är intressekonflikten mellan den enskilde elevens integritet kontra övriga elevers rätt till skolgång och trygghet. Precis som den bråkige eleven har de enligt SkoL:s bestämmelser rätt till skolgång och rätt att tillförsäkras en skolmiljö som präglas av trygghet och studiero. Det här är elever som måste vara i skolan enligt skolplikten eftersom det annars finns en risk för ett vitesföreläggande från hemkommunen. Att varken HD eller AD nämner det förhållandet mer noggrant är intressant eftersom dessa elevers rättigheter kan vara avhängiga av att en lärare väljer att fysiskt ingripa. I vissa situationer kan deras rättigheter endast tillgodoses genom det förfaringsättet. Om rättsläget förhindrar lärarna att fysiskt ingripa mot en ostyrig elev, har övriga elevers rättigheter åsidosatts.

Vidare är det intressant att belysa hur lärarens yrkesroll i en skolkontext beaktas ur ett straffrättsligt och arbetsrättsligt perspektiv. Utredningen har visat att om en lärare överskrider sina befogenheter genom att till exempel

lösa en stökig situation med mer våld än vad som är tillåtet eller valt att förhålla sig passiv när hen borde ha ingripit, samverkar flera påföljdssystem. Då kan straffansvar, disciplinära åtgärder eller påföljder beslutande av arbetsgivaren vara förhanden. Enligt framställningen kan det till och med innebära att läraren blir dömd av en allmän domstol och sedermera förlorar sitt arbete, eller först förlorar sitt arbete och sedermera blir dömd. Orsaken är att en lärare förhåller sig inom ramarna av det offentlighetsrättsliga, straffrättsliga och arbetsrättsliga regelsystemet, vilket är intressant då dessa delvis balanseras av stridiga impulser. Av den deskriptiva delen har det framgått att anställningsavtalet är det som formellt och juridiskt reglerar lärarens anställning. I det ligger dels ett krav på att läraren måste följa sina åligganden och genomföra sina arbetsuppgifter enligt anställningsavtalet, dels ett krav på att utföra dessa inom ramen för de lagar, avtal och övriga bestämmelser som gäller för verksamheten.

Här uppkommer en tydlig konflikt för lärare som befinner sig i en stökig situation där ett fysiskt ingripande kanske är nödvändigt mot en elev. Å ena sidan ska lärare genomföra sina arbetsuppgifter och fullfölja sina åligganden enligt anställningskontraktet. Å andra sidan kan de inte gå för långt i uppfyllandet av dessa skyldigheter på grund av risken med straffrättsliga sanktioner. Parallellt till detta riskerar lärare sanktioner från arbetsgivaren om de åsidosätter sina åligganden gentemot den senare eller missköter sina arbetsuppgifter enligt anställningskontraktet. Att inte följa sin tillsynsplikt kan också resultera i sanktioner. För lärare innebär det en svår balansgång mellan åligganden enligt anställningskontraktet och tillsynsplikten å ena sidan och ett straffrättsligt ansvar i kombination av ansvarfrihetsgrunderna i 24 kap. BrB å andra sidan. En lärare som befinner sig i en stökig situation måste därmed göra en noggrann beslutsavvägning innan hen fysiskt ingriper. Minsta lilla felsteg kan påverka läraren på ett eller annat sätt. Att lärare rekommenderas i förväg, dvs. innan en akut situation uppkommer, allmänt fundera över vad som kan vara ett ”lagom” ingripande är inte så enkelt. Framförallt exponeras den svårigheten i klassituationer som är mycket laddade och intensiva. Ett händelseförlopp kan pågå i några enstaka sekunder.

Under sådana tidsförhållanden kan det vara mycket svårt för en lärare att förutse vilket nästa steg ska bli och därmed agera rationellt och korrekt inom de acceptabla ramarna. Människor har en tendens att instinktivt agera för att åtgärda ett tumult. Att då göra avvägningar är inte aktuellt, snarare kan det förvärra en situation.

Vidare går det att beakta hur lärarens yrkesroll i en skolkontext beaktas i de olika domarna. AD problematiserar lärarens skolsituation genom att ta hänsyn till om det fanns förmildrande omständigheter som talade för lärarens fysiska ingripande. Det kunde bland annat vara hur länge en lärare hade varit verksam, om denne sedan tidigare hade några anmärkningar och hur svår arbetsmiljön de figurerade i. I AD:s mål från 1997 lade domstolen fäste vid om läraren innan sina ingripanden hade flaggat för skolledningen gällande sin svåra arbetssituation. Därutöver lade AD i båda sina mål stor vikt på om lärarens våldsanvändning var ett enstaka övertramp. På den punkten urskiljs en skillnad i domarna. I AD:s mål från 1997 uttrycks det att bedömningen kunde blivit en annan om det var fråga om ett enstaka övertramp i en situation där läraren haft svårt att behärska sig. I AD:s mål från 2006 räckte inte lärarens enstaka övertramp för en annan dom trots att hen förlorat sin behärskning. En förklaring till detta kan vara, som utredningen har visat, att arbetsrätten ser strängt på våld som sker på arbetsplatsen och att straffrätten till viss mån styr hur bedömningen blir i AD. Till detta har AD i sina mål poängterat att det är särskilt allvarligt med en lärares våld riktat mot barn. I straffrätten är den synen något annorlunda eftersom man faktiskt erbjuder två varianter för lärare att fysiskt ingripa mot elever. Den ena varianten har till exempel utvecklats som följd av att lärare efter agaförbudet 1958 riskerade bli avskurna från varje möjlighet till kroppsligt ingrepp mot en elev när det inte var fråga om nödvärns- eller nödsituationer.

5.2 Slutsatser

Elever befinner sig i beroendeställning gentemot lärare i skolan. Att barn och ungdomar har ett starkt rättighetskydd är bra men det uppkommer situationer när deras rättigheter hamnar i konflikt med lärarnas tillsynsplikt. I

sådana fall har läraren inte bara getts en befogenhet utan även en skyldighet att fysiskt ingripa. Även om den rätten är restriktiv är den inte helt obegränsad. Snarare kan man se det som en utökad rätt för lärare att tillgripa mer våld än vad civilpersoner får. Detta kan förklaras med lärarnas samhällsuppdrag.

I praktiken råder det emellertid osäkerhet kring hur långt den rätten kan tillämpas. I slutändan blir det en tolkningsfråga för den enskilde läraren och domstolarna i övrigt. Vilket sorts fysiskt ingripande som får användas verkar styras av situationen i sig men förmodligen är det inte hela sanningen. Troligtvis styr individen också. En elev är inget abstrakt ting utan en mänsklig varelse. Det innebär att en lärare som funderar på att ingripa kanske väljer att avstå med tanke på sin egen trygghet. I grundskolan finns det elever som är fysiskt starkare än lärarna men det uppkommer också situationer där en ensam lärare måste ingripa mot flera stökiga elever. Är lagen då till stöd för att rättfärdiga lärarnas handlande?

Lärarnas rädsla att ingripa spelar också stor roll då ett felsteg kan resultera i en förstörd karriär. För en enskild lärare blir det irrelevant om de har en rätt att fysiskt ingripa, om den rätten inte kan tillämpas. Trots att det finns domar där lärare har friats från påföljder, behöver det inte innebära att deras rädsla att fysiskt ingripa har minskat. Sammantaget är rättsläget komplicerat och ger ingen klar vägledning i hur långt lärare får företa ett kroppsligt ingrepp eftersom det påverkas av olika avvägningar och motsatsförhållanden.

Käll- och litteraturförteckning

Offentligt tryck

Propositioner

Prop. 1989/90:107 om godkännande av FN-konventionen om barnets rättigheter

Prop. 2009/10:165 Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet

Prop. 2017/18:186 Inkorporering av FN:s konvention om barnets rättigheter

Departementsserien

Ds U 1981:4 Skollagen

Betänkanden

Bet. 1989/90: JuU3 Lärares tillsynsplikt m.m

Litteratur

Andersson, Anderz, Boström, Viola, Lyrenäs, Sara, Nilsson Rådeström, Nina & Sidenhag, Lina, *Juridik för lärare*, Första upplagan, Liber, Stockholm, 2017.

Andersson, Anderz, Edström, Örjan & Zanderin, Lars, *Arbetsrätt*, 6., rev. uppl., Liber, Stockholm, 2013.

Asp, Petter & Ulväng, Magnus, *Kriminalrättens grunder*, 2., omarb. uppl., Iustus, Uppsala, 2013.

Bergenlöv, Eva, *Drabbade barn: aga och barnmisshandel i Sverige från reformationen till nutid*, Nordic Academic Press, Lund, 2009.

Florin, Christina & Johansson, Ulla, *Där de härliga lagarna gro: kultur, klass och kön i det svenska läroverket 1850-1914*, Tiden

Göransson, Håkan Gabinus & Garpe, Bengt, *Arbetsrätten: en introduktion*, Sjunde upplagan, Wolters Kluwer, Stockholm, 2016

Herlin, Agneta & Munthe, Bo F, *En tryggare skola: regler och förebyggande arbete mot våld och kränkande behandling*, 3 uppdaterade uppl, Norstedts juridik, Stockholm, 2011.

Holmqvist, Lena, Leijonhufvud, Madeleine, Träskman, Ole Per & Wennberg, Suzanne, *Brottsbalken: en kommentar. Del 1 (1-12 kap.): brotten mot person och förmögenhetsbrotten m.m.*, 7 [omarb.] studentutg, Norstedts juridik, Stockholm, 2013.

Jareborg, Nils, *Allmän kriminalrätt*, Iustus, Uppsala, 2001.

Nääv, Maria & Zamboni, Mauro (red.), *Juridisk metodlära*, Andra upplagan, Studentlitteratur, Lund, 2018.

Warnling Conradson, Wiweka, Sandström, Lena & Ahlenius, Henrik, *Lärare & elev: rättsliga aspekter och etiska dilemman*, Upplaga 1:1, Wolters Kluwer, Stockholm, 2016.

Internationella elektroniska källor

Förenta nationernas konvention om barnets rättigheter, A/RES/44/25, Convention on the Rights of the Child, New York 20 november 1989, tillgänglig på <https://www.unicef.org.uk/wp-content/uploads/2010/05/UNCRC_united_nations_convention_on_the_rights_of_the_child.pdf> (besökt 2019-04-17)

CRC/C/SWE/CO/4, Consideration of reports submitted by states parties under article 44 of the Convention, Concluding observations of the Committee on the Rights of the Child: Sweden, tillgänglig på <<https://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/co/CRC-C-SWE-CO-4.pdf>> (besökt 2019-04-17)

Artiklar

'SVT granskar: Fortsatt ökning av anmälningar om hot och våld i skolan', www.svt.se/nyheter/svt-granskar-fortsatt-okning-av-anmalningar-om-hot-och-vald-i-skolan, Sveriges Television (artikel av Alice Lööf) (besökt 2019-04-10)

'Fler elever och lärare känner sig otrygga i skolan', www.svd.se/flu-kanner-sig-otrygga-i-skolan, Svenska Dagbladet (artikel av Nønne Schjærff Engelbrecht) (besökt 2019-04-10)

Rättsfallsförteckning

Högsta Domstolen (HD)

NJA 1988 s.586, ”Äppelkastarfallet”.

NJA 2009 s.776, ”Snöbollskrigsfallet”.

Underrätterna

Göta HovR, mål B 1727-13, dom 2014-03-19.

Arbetsdomstolen (AD)

AD 1997 nr 48.

AD 2006 nr 111.